

Historie Jeseníků a definice jeho území

History of the Jeseníky Mountains and definition of its territory

**Pavel Lipina, Veronika Šustková,
Miroslav Řepka**

Český hydrometeorologický ústav
pobočka Ostrava
K Myslivně 3/2182, 708 00 Ostrava-Poruba
✉ pavel.lipina@chmi.cz
✉ veronika.sustkova@chmi.cz
✉ miroslav.repka@chmi.cz

Pavel Macháček

Vlastivědné muzeum Jesenicka, p. o.
Zámecké náměstí 1, 790 01 Jeseník
✉ mach.hacek@seznam.cz

The article defines the area of Jeseníky Mountains, which was created to publish an overview of all known and available meteorological stations in this area to create climatological characteristics for an overview of recorded weather extremes and climate projections until the year 2100. The defined area of the Jeseníky Mountains includes the area of Hrubý Jeseník Mountains, part of Nízký Jeseník Mountains, the Rychleby Mountains, the Králický Sněžník massif and the area of Vidnavsko and Javornícko in the northern part, which is influenced by the leeward side of the Rychleby Mountains. It is primarily based on geomorphological units. The entire area is a compact mountain range, very attractive for tourists.

The paper provides a brief historical overview of the development of this area and the most significant events having a major impact on this region. Knowledge of this history makes it possible to understand the contemporary state of the Jesenícko, the settlement of the region and helps to clarify why and when some meteorological stations were established and closed.

KLÍČOVÁ SLOVA: Hrubý Jeseník – Jeseníky – Nízký Jeseník – Slezsko

KEYWORDS: Hrubý Jeseník Mountains – Jeseníky Mountains – Nízký Jeseník Mountains – Silesia

1. Úvod

Jeseníky jsou významným českým pohořím s vrcholy nad 1 400 m n. m., s hlubokými údolími, krásnou krajinou se zajímavými výhledy a spolu s masívem Králického Sněžníku a Rychlebskými horami tvoří kompaktní horské pásmo, turisticky velmi atraktivní. Tato oblast hraničící na západě a severu s Polskem má zajímavou historii, aktivní současnost a uvidíme, jaké budou další roky. V textu tohoto příspěvku a v následujících

dujících příspěvcích bychom rádi poodhalili historii meteorologických měření a nastínili minulé, současné i budoucí klima.

2. Stručný nástin historie Jesenicka

V procesu kolonizace severního podhůří Jeseníků a Rychlebských hor, který se uskutečnil v průběhu 13. století, sehrálo rozhodující roli vratislavské biskupství. Na počátku 14. století došlo k ustavení církevního knížectví s centrem v Nise, jehož jižní část představovalo Jesenícko s vytvořenou základní sítí osídlení, která přetrvala do současnosti. Svrchovanými pány nízkého knížectví se na dlouhá staletí stali vratislavští biskupové a odrazem této skutečnosti se stala pevnost katolické víry a konzervatismus místního obyvatelstva.

Úzké propojení s diecézí však představovalo nevýhodu v čase válek, neboť církevní zboží lákalo nepřátelské armády ke kořistění. Období rozvoje Jesenicka spojené s érou těžby drahých kovů skončilo v bouřlivém 15. století, které bylo poznamenáno husitskými válkami. Myšlenky Mistra Jana nedopadly na Jesenícku na příliš úrodnou půdu, kraj těžce zpustošil vpád husitů do Slezska v roce 1428 a katolická Vratislav zůstávala v opozici vůči kališnické vládě v Praze i v neklidných desetiletích po vy-mření dynastie Lucemburků (Fukala 2007).

Teprve konec 15. století spojený s definitivním potvrzením vlády Vladislava Jagelonského nad českými zeměmi odstartoval další epochu mírového rozvoje regionu, v níž závěrečnou etapou prošlo dolování zlata, za kterým jeho dobyvatelé museli pronikat do stále větších hloubek. Výraznější zaměření tehdejších vratislavských biskupů na světské záležitosti sice umožnilo vyrašení luteránských výhonků mezi jejich šlechtickými leníky na Jesenícku, ale poddanské obyvatelstvo příliš nadšení pro novou víru nesdílelo. V dlouhém období mírového rozvoje došlo k opětovnému osídlení některých dříve zpustlých vsí a k zakládání nových osad. S vývojem vojenství ztratily středověké fortifikace svou původní funkci a biskupský hrad v Javorníku byl na počátku 16. století přestavěn na pohodlný renesanční zámek Jánský Vrch.

Poklidný rozvoj Jesenicka ukončila třicetiletá válka, která s sebou přinesla nejen vpády zneprátených vojsk, ale i strádání obyvatelstva, hlad a těžké morové rány. Zjitřená doba zároveň odstartovala excesy čarodějnických procesů, které si v následujících desetiletích vybraly na Jesenícku několik desítek obětí. Druhá polovina 17. století probíhala ve znamení nápravy škod. Těžba zlata a ražba mincí vratislavskými biskupy měla jen prestižní charakter, neboť se pohybovala na hranici rentability. Regionální rozměr mělo také zpracování železa, produkce skla nebo řemeslná výroba, výjimku představoval rozvoj domácího zpracování příze a plátenictví, jehož produkce končila na zahraničních trzích. Situaci v zemědělství charakterizovalo utužení poddanských poměrů (Zuber 1966).

Dramatické změny přinesl rok 1740 spojený se smrtí císaře Karla VI. Na dědictví jeho dcery Marie Terezie se vrhl houf uchva-

titelů, z nichž nejagresivněji si počínal pruský král Fridrich II. Veliký. Vstup jeho armád do Slezska odstartoval čtvrtstoletí válek mezi vídeňským a berlínským dvorem. Následkem vratislavského míru ztratila Marie Terezie většinu Slezska a ani přes pozdější pokusy se jí nepodařilo získat ji zpět. Niské knížectví bylo rozděleno nově stanovenou státní hranicí a jeho jižní část, kterou představovalo Jesenícko, zůstala odtržena od dosavadního centra v Nise. Z toho důvodu musela být ustavena zemská vláda pro rakouský díl nízkého knížectví, jejíž význam stoupl v době téměř tři desetiletí trvajícího nuceného exilu vratislavského biskupa Filipa Gottharda Schaffgotsche na zámku Jánský Vrch. Přítomnost hlavy vratislavské diecéze na Jesenicku se projevila v rozvoji kulturního života regionu a pobytu umělců, kteří by jinak do této periferní oblasti zřejmě nikdy nezavítali. Nepřátelské vztahy s Pruskem se na Jesenicku projevily ještě v době sporu Habsburků s Hohenzollerny o dědictví bavorské, kdy pruské vojsko roku 1779 vtrhlo na Zlatohorsk. V bitvě pod poutním kostelem sv. Rocha však bylo poraženo.

Konec 18. století spojený se zaváděním novinek v zemědělské výrobě spolu s příznivými dopady osvícenských reforem vedl k prudkému růstu populace na Jesenicku. Zároveň probíhala parcelace panských velkostatků a docházelo k zakládání nových sídelních jednotek. Do této doby lze zařadit i založení osady Rejvíz, která vznikla v rámci kolonizační činnosti biskupa Filipa Gottharda Schaffgotsche. Všeobecný pokrok se projevoval také v lepší organizaci lesnictví, v zemědělství se zavádělo pěstování brambor a píce. První polovina 19. století se stala předzvěstí nového věku. Plátenictví, železářství, vápenictví, sklářství a produkce papíru získávaly manufakturní charakter a stály na prahu průmyslové výroby. Obraz Jesenicka měnilo i rodící se lázeňství (Jirásek et al. 2011).

Obr. 1 Vrcholové partie Jeseníků s vysílačem na Pradědu a horní nádrž Dlouhých Strání. Foto: Jiří Jiroušek.

Fig. 1. The top parts of the Jeseníky Mountains with the transmitter on Praděd and the upper reservoir of Dlouhé Stráně. Photo: Jiří Jiroušek.

Konec patrimoniálních vztahů a vznik občanské společnosti v letech 1848–1849 se sice na Jesenicku obešel bez revolučních událostí, situace však byla napjatá, neboť neúroda brambor v polovině 40. let dala vzpomenout na časy hladomorů a krize v plátenictví uvrhla stovky rodin do bída. Nejvýznamnější změna však zasáhla venkov, který zachvátilo nadšení po zrušení roboty. Léta 1850–1914 patří v dějinách regionu k nejšťastnějším. Rozvoj občanské společnosti byl provázen

vznikem četných spolků. Technologický pokrok umožnil rozkvět textilního průmyslu, těžby a zpracování žuly a mramoru a vznik řady dalších průmyslových podniků, které přinesly do kraje prosperitu. Jesenícko v tomto období patřilo k nejrozvinutějším oblastem habsburské monarchie. I po smrti Vincenze Priessnitz se podařilo udržet věhlas jesenických lázní a na Gräfenberk se sjížděli pacienti z celé Evropy.

Čas poklidného vývoje však přervaly výstřely první světové války, které nejenže přinesly smrt tisícovkám jesenických mužů, ale znamenaly i rozpad středoevropského soustátí. Obyvatelé Jesenicka, kteří se v drtivé většině hlásili k německé národnosti, přijali vznik Československa s nevolí a na podzim 1918 požadovali připojení k německému Rakousku (Gawrecká 2002). O budoucnosti střední Evropy se však rozhodovalo na mírové konferenci v Paříži a ta jejich požadavky zamítla.

Sounáležitost místních obyvatel s novým státem se rodila těžce. Ke zmírnění napětí došlo až ve druhé polovině 20. let. Z tehdejších 72 000 obyvatel okresu tvořili Češi pouhých čtyři procenta. Cestu obou etnik ke smíru však rozmetaly dopady světové hospodářské krize, které těžce dolehly na Jesenícko, jehož průmysl byl orientován převážně na export. Ve druhé polovině 30. let se jeseníčtí Němci v drtivé většině postavili na stranu henleinovců a uvítali rozbití Československa. Jesenícko se na sedm let stalo součástí Německé říše. Důsledky druhé světové války, která zanedlouho vypukla, však byly devastující. Porážka nacismu vedla k odsunu převážné části Němců z Jesenicka a vylidněný region nebyl dostatečně dosídlen. Zatímco průmyslové podniky se alespoň částečně podařilo konsolidovat, kolektivizace zemědělství v 50. letech znamenala rozvrat života na venkově spojený s odchodem části obyvatel Jesenicka do nově se rodících průmyslových center. Teprve v dalších desetiletích se plošnou výstavbou bytů a tvorbou nových pracovních míst podařilo populační propad stabilizovat.

Region Jesenicka si udržel charakter rekreačně lázeňské oblasti, k čemuž přispělo i vyhlášení Chráněné krajinné oblasti Jeseníky (v roce 1969). Konec milénia spojený s pádem komunismu přinesl nové možnosti, zároveň však ukázal, že cesta k opětovné prosperitě Jesenicka nebude jednoduchá (Macháček 2024). Některé části Jeseníků byly a jsou významně ovlivňovány mimořádnými, často extrémními srážkovými úhrny, které vedly k velkým povodním na tomto území (např. v letech 1903, 1997, 2024).

3. Definování území Jeseníků pro klimatologická zpracování

Jeseníky v tomto příspěvku jsou pojmenováním pro pohoří nacházející se v severovýchodní části Česka. Ze severu hraničí s Polskem. Je velmi obtížné Jeseníky jednoznačně definovat. Zároveň však existuje mnoho kritérií, jak to udělat. Umíme jasně vymezit oblast Hrubého Jeseníku, velmi rozsáhlou oblast Nízkého Jeseníku, která sahá až k Olomouci a Ostravě, oblast Rychlebských hor a masív Králického Sněžníku. Nic z toho ovšem přesně nevystihuje oblast, kterou jsme chtěli v příspěvcích charakterizovat. V hrubých rysech jsme vycházeli při vymezení Jeseníků podle geomorfologických jednotek, ale ani v tomto případě to nebylo jednoduché a jednoznačné.

Pro potřeby definování území byly zahrnuty jednotky: Traveneská hornatina (4c-5b), Bělská pahorkatina (4c-6a), Sokolský hřbet (4c-5c), Hornolipovská hornatina (4c-5a), Hynčická hornatina (4c-6c), Rejvízská hornatina (4c-6b), Králický Sněžník

Obr. 2 Jeseníky definované pro klimatologická zpracování a mapa aktuální meteorologické staniční sítě ČHMÚ. Stanice typu AKS1 a AKS je základní klimatologická stanice, zpravidla s úplným programem pozorování dobrovolnických stanic ČHMÚ. Stanice typu AKS3 a AKS4 je klimatologická stanice s redukovaným programem pozorování dobrovolnických stanic ČHMÚ (chybí měření a sledování některých meteorologických prvků, nebo je stanice bez pozorovatele).

Fig. 2. The Jeseníky Mountains area defined for climatological processing and a map of the current CHMI meteorological station network. The AKS1 and AKS station type represent basic climatological stations, usually with a complete programme of observations by CHMI volunteer stations. The AKS3 and AKS4 station type represent climatological stations with a reduced observation programme of CHMI volunteer stations (there is no measurement and monitoring of some meteorological elements, or the station is without an observer).

(4c-4), Branenská vrchovina (4c-3d), Keprnická hornatina (4c-7a), Medvěďská hornatina (4c-7b), Brantická vrchovina (4c-8a), Pradědská hornatina (4c-7c), Šumperská kotlina (4c-3c), Bruntálská vrchovina (4c-8c), Hraběšická hornatina (4c-3b) a Slunečná vrchovina (4c-8d) (Bína, Demek 2012).

Abychom uzavřeli celou definovanou oblast, tak bylo definované území jemně upraveno v jižní a jihovýchodní části a přidána oblast Vidnavska a Javornicka v severní části, které je ovlivněno závětrím Rychlebských hor. Hranice definovaného území Jeseníků tvoří tmavá linie na přiložené mapě.

Rozloha definovaného území Jeseníků je přibližně 3 251 km². Průměrná nadmořská výška je 613,1 m n. m. Nejvyšší bod Praděd (1 491 m n. m.) a nejnižší nadmořská výška 227 m n. m. u Vidnavy, kde Vidnavka opouští hranice ČR. I když vybrané území tvoří jen 4,1% rozlohy Česka, z meteorologického a klimatologického hlediska je významným a zajímavým pohořím republiky.

Základní charakteristiky teploty vzduchu a úhrnu srážek byly připraveny i pro tradiční území Hrubého a Nízkého Jeseníku. Rozloha Hrubého Jeseníku je přibližně 530 km², průměrná nadmořská výška je 887,6 m n. m., nejvyšší bod Praděd a nejnižší bod 440 m n. m. (pod Vernířovicemi v údolí Merty). Rozloha Ní-

kého Jeseníku je přibližně 2 894 km², průměrná nadmořská výška území je 482,5 m n. m., nejvyšší bod je vrchol Slunečné (802 m n. m.) a nejnižší bod 205 m n. m. (Děhylov, před soutokem Opavy a Odry), (Hrubý Jeseník 2024).

Jeseníky jsou v mnoha historických pramenech definovány jako divoké a nepřístupné pohoří. Ze studia historických pramenů této oblasti je zřejmé, že Jeseníky byly na počátku 19. století daleko od této představy. Od 16. století se v Jeseníkách pálil dobytek i ve vrcholových partiích a lesy Zlatohorska na konci 17. století byly zpustošeny díky těžbě dřeva pro doly (Glonek 2020). Velké holiny, které vznikly po suchu v letech 2014 až 2019 a následné kůrovcové kalamitě, nejsou pro střední a vrcholové partie Jeseníků ničím novým. Rozvoj pastevectví a později turistiky měl přímý vliv na první meteorologická měření ve vrcholových partiích hor, fungujících na turistických chatách, které převážně vznikly z pasteveckých bud a seníků.

Literatura:

- BÍNA, J., DEMEK, J., 2012. Z nížin do hor. Geomorfologické jednotky České republiky. 1. vyd. Praha: Academia, 343 s. ISBN 978-80-905217-7-3.
- Hrubý Jeseník, 2024. [online]. Wikipedie: otevřená encyklopedie [cit. 10. 8. 2024]. Dostupné z WWW: https://cs.wikipedia.org/wiki/Hrub%C3%BD_Jesen%C3%ADk.
- GAWRECKÁ, M., 2002. Němci ve Slezsku 1918–1938. Opava: Ústav historie a muzeologie Filozoficko-přírodovědecké fakulty Slezské univerzity. ISBN 80-7248-190-8.
- GLONEK, J., 2020. Na Jeseníky! O putování jeseníckými horami, turistických bedekrech a mapách do roku 1945. Olomouc: Vědecká knihovna v Olomouci. 1. vyd. 575 s. ISBN 978-80-7053-327-7.
- FUKALA, R., 2007. Slezsko. Neznámá země Koruny české. České Budějovice: Vedita. ISBN 978-80-86829-23-4
- JIRÁSEK, Z. et al., 2011. Slezsko v 19. století. Opava: Slezská univerzita. 327 s. ISBN 80-7248-665-6.
- LIPINA, P., 2017. Členění meteorologické staniční sítě ČHMÚ a horské meteorologické stanice v Česku. *Meteorologické zprávy*, roč. 70, č. 5, s. 134–142. ISSN 0026–1173.
- MACHÁČEK, P., 2024. Stručný nástin historie Jesenicka. In: *Sborník příspěvků z konference pořádané Českým hydrometeorologickým ústavem, Českou meteorologickou společností a Vlastivědným muzeem Jesenicka konané ve dnech 14.–16. května 2024 v hotelu Franz na Rejvízu v Jeseníkách*. Praha: ČHMÚ. 1. vyd., 136 s. ISBN 978-80-7653-069-0. Dostupné také z WWW: http://www.cmes.cz/web/wp-content/uploads/2024/05/Jeseniky_web_v.pdf.
- ZUBER, R., 1966. Jesenicko v období feudalismu do roku 1848. Ostrava: Profil. 535 s. 1 vyd.

Lektoři (Reviewers):

Mgr. Stanislava Kliegrová, Ph.D., Mgr. Veronika Vosáhlová